

Більш того однією з підстав узагальнення судової практики є знання відповідних постанов Пленуму Верховного Суду України.

Схиляюся до думки, що результатом узагальнення судової практики повинні бути певні висновки, наприклад, щодо дотримання закону при вирішенні справ, з'ясування причин порушення закону, і, як наслідок, надання конкретних за своєю суттю рекомендацій щодо їх подолання.

Перелічення ж ряду позитивних чи негативних складових судової практики в наведеній постанові № 3 не відповідає природі таких роз'яснень та ураховуючи множинність правових ситуацій є неефективним. Такі роз'яснення, на мою думку, значно ускладнюють роботу судді, який опинився в нетиповій (тобто такій, яка не описана ні в постанові №3, ні в КПК України) правовій ситуації.

Адже за логікою, суддя повинен проаналізувати зміст положень частини 1 статті 370 КПК та весь масив правових ситуацій, які викладені як в постанові № 3 так і в частині 2 статті 370 КПК (як відомо КПК України є комплексним нормативним актом), що саме по собі вимагає певних затрат часу, та вивести загальні критерії (що мав зробити Пленум Верховного Суду України), і застосовуючи їх встановити наявність чи відсутність істотного порушення кримінально-процесуального закону.

Література

1. Иванов С. А. *Еще раз по поводу судебных постановлений как источника трудового права // Судебная практика как источник права.* – М.: Юрист. – С.121.
2. Смоленцев Е. А., Добровольская Т. Н., Мазанов А. Г., Шейнин Х. Б. *Научно-практический комментарий к Закону “О Верховном Суде СССР”.* – М., 1981.
3. Грищенко А. В. *Правовий закон: питання теорії та практики в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.* – К., 2002. – С. 6.

Стаття рекомендована до друку кафедрою кримінального права та процесу Хмельницького інституту регіонального управління та права (протокол № 11 від 25.06.2003 року)

Марчук Р.Я.,

ад'юнкт Національної академії внутрішніх справ України

ФОРМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ТА ЇХ КРИМІНАЛІСТИЧНА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ

Ефективне розслідування злочинів залежить від багатьох факторів. Одним із них є вмiле використання спеціальних знань.

Ще основоположник криміналістики як науки Г. Гросс наголошував на великій ролі спеціальних знань у встановленні об'єктивної істини, у можливості дослідження “реальних доказів” [4, XII-XIII].

Проблематика спеціальних знань впродовж всієї історії розвитку криміналістики була предметом наукового інтересу дослідників особливо інтенсивно дане питання почало вивчатись починаючи, з кінця 70-х років ХХ сторіччя. Про це свідчить аналіз криміналістичної літератури.

Серед вчених, які займались розв'язанням даної проблеми, потрібно виділити Р.С. Белкіна, С.Ф. Бичкову, А.І. Вінберга, Г.І. Грамовича, О.О. Ейсмана, Г.Г. Зуйкова, В.Я. Колдіна, І.П. Крилова, В.М. Махова, В.О. Образцова, М.І. Порубова, Є.Р. Россинську, М.О. Селіванова, І.М. Сорокотягіна, В.І. Шиканова.

Особливо приємно, що значний внесок у вивчення зазначеного питання зробили такі вітчизняні науковці, як В.Г. Гончаренко, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, М.В. Костицький, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Г.М. Надгорний, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, В.Ю. Шепітько та багато інших.

Потрібно сказати, що у працях майже кожного криміналіста спеціальні знання знайшли певне відображення. В першу чергу це стосується робіт, пов'язаних із дисертаційним дослідженням на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. У працях, які стосуються теорії криміналістики, спеціальні знання розглядались як криміналістична категорія. Щодо публікацій із галузі криміналістичної техніки, зазначимо, що проведення будь-якої експертизи неможливе без використання спеціальних знань. У роботах із тактики висвітлювались особливості призначення експертизи, а також використання даних знань при проведенні допиту, обшуку і т.п. Що ж стосується досліджень проблем методики, то у них з'ясовувались, які саме знання необхідно використовувати при розслідуванні того чи іншого виду злочину.

Як бачимо, для криміналістів проблематика спеціальних знань має чималу актуальність.

Однак, незважаючи на те, що розглядуване питання вивчалось так ґрунтовно, на сьогоднішній день ще остаточно не з'ясовані його окремі аспекти, зокрема пов'язані із формами використання такого роду знань.

Саме тому потрібно детальніше зупинитись на різноманітних формах застосування спеціальних знань при розслідуванні злочинів та провести певне їх впорядкування.

Зазначимо, що такі знання самі по собі викликають суто теоретичний інтерес. У такому розрізі важливим є їх поняття, характерні риси, класифікація. Тобто вивчається суть спеціальних знань, їх внутрішній світ. Зовнішній прояв даного роду знань реалізовується у формах використання.

У криміналістиці форми використання цих знань при розслідуванні злочинів згадуються досить активно. Лише нам вдалось вивчити праці понад 50 науковців, які розглядали дане питання. Разом з тим, у проаналізованих джерелах не зазначено, що ж таке форма взагалі та що являє собою форма використання спеціальних знань.

Як ми з'ясували, саме слово "форма" значить образ, вигляд [13, 257], зовнішній вираз змісту [10, 717], тобто спосіб його існування та його організація [11, 658].

На сьогоднішній день під формою, як правило, розуміють зовнішній вигляд предмета. У такому ж значенні вживають і "форму використання спеціальних знань". Разом з тим, у стародавності формі надавалось переважно філософське значення. Форма протиставлялась матерії і, за вченням Аристотеля, була суттю предмета, а тому підпорядковувала собі матерію [16, Стб. 3787-3788]. У сучасному розумінні характер форми обумовлений її змістом. Таким чином, взаємозв'язок змісту і форми, як філософських категорій характеризується тим, що зміст, будучи визначальною стороною цілого, представляє єдність усіх складових елементів об'єкта, його властивостей внутрішніх процесів, зв'язків, протиріч і тенденцій, а форма є способом існування і вираження змісту [15, 595].

Враховуючи зазначене, у криміналістиці **форму використання спеціальних знань потрібно розуміти як зовнішній прояв їх суті, що обумовлена їх змістом та знаходить своє практичне вираження при розслідуванні злочинів.**

Вивчення праць щодо форм використання даних знань дозволило зробити певні узагальнення.

Так, всі вчені до зазначених форм відносять призначення експертизи та участь спеціаліста при провадженні слідчих дій у порядку ст. 128¹ Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК). Із даною позицією важко не погодитись, адже і експертиза, і така участь спеціаліста прямо передбачені кримінально-процесуальним законодавством і у нормах закону безпосередньо зазначено, що для здійснення цих дій необхідні спеціальні знання.

У вивчених нами працях більше половини науковців серед форм використання спеціальних знань називають консультацію у фахівців. Консультація може бути як складовою частиною зазначених вище двох форм, так і самостійною дією.

46 % криміналістів до форм використання спеціальних знань відносять ревізію, яка призначається в порядку ст. 66 КПК. Дійсно, проведення такої дії передбачено кримінально-процесуальним законодавством, а для її здійснення необхідні особливі знання.

Можливість слідчим (особою, що здійснює розслідування) безпосередньо застосовувати спеціальні знання передбачає 37 % дослідників.

Інші форми використання таких знань згадуються із такою частотою:

- отримання довідкової інформації у спеціалістів – 29 % авторів;
- попереднє дослідження речових доказів у рамках проведення слідчих дій – 23 %;
- здійснення аудиторських та інших перевірок, ревізій, не передбачених ст. 66 КПК – 17 %;
- участь різних фахівців в слідчих діях, за винятком ст. 128¹ КПК (особи, що розуміє знаки глухого, німого, перекладача, педагога тощо) – 14 %;
- надання технічної допомоги спеціалістом слідчому – 11 %;
- проведення відомчого розслідування – 11 %;
- так зване доекспертне дослідження – 9 %;
- використання спеціальних знань у ході здійснення оперативно-розшукових заходів – 9 %;
- перевірка за криміналістичними обліками – 6 %;
- витребування документів – 3 %;
- допит експертів, спеціалістів – 2 %;
- застосування спеціальних знань у роботі паспортних апаратів, кримінальної міліції у справах неповнолітніх, дільничних інспекторів міліції – 1 %;
- залучення спеціалістів до аналізу причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів – 1 %;
- залучення спеціаліста до удосконалення та розробки нових науково-технічних засобів та методів виявлення, дослідження, вилучення та закріплення речових доказів – 1 %.

Незважаючи на те, що деякі науковці як окрему форму виділяють використання спеціальних знань у роботі паспортних апаратів, кримінальної міліції у справах неповнолітніх, дільничних інспекторів міліції [6, 17], можливо, доцільно віднести зазначене до використання цих знань у ході здійснення оперативно-розшукових заходів.

Така різноманітність форм потребує їх певного впорядкування, систематизації, тобто зведення різноманітних відомостей в єдину наукову систему, встановлення їх єдності [14, 195].

Певні спроби систематизації були зроблені ще Г. Гроссом. Так, він згрупував форми використання спеціальних знань залежно від суб'єктів. Однак чіткої структури це не мало, як і не було назв у груп цих форм [4, 3].

У сучасній криміналістичній літературі широкого розповсюдження набуло віднесення форм використання спеціальних знань у залежності від доказовості результатів їх застосування. Так говорять про процесуальні та непроцесуальні форми.

Хотілось би зупинитись на дискусії щодо допустимості існування поняття “непроцесуальні форми використання спеціальних знань”.

На заперечення цієї позиції можна сказати, що непроцесуальні форми не можуть існувати і використовуватись при встановленні істини по справі, адже розслідування злочинів є кримінально-процесуальною діяльністю.

Із таким спростуванням можна погодитись, однак лише частково. Дійсно, такий елемент класифікації є недопустимим з точки зору кримінального процесу, адже в даному випадку використання спеціальних знань, яке не передбачено кримінально-процесуальним законодавством, виходить за межі дії кримінального процесу.

Вважаємо, що у криміналістиці такі форми мають право на існування:

– по-перше, те що такий термін відсутній у кримінальному процесі, це ще не значить, що він недопустимий у криміналістиці. Незважаючи на те, що ці дві науки дуже споріднені, між ними все-таки є різниця;

– по-друге, саме завдяки тому, що на практиці розслідування злочинів застосовувались певні здобутки людської діяльності і криміналістикою були розроблені рекомендації щодо їх використання у боротьбі зі злочинністю, – вони знайшли своє законодавче закріплення і почались вивчатись наукою кримінального процесу (мова йде про використання відеозапису при провадженні слідчих дій, проведенні відтворення обстановки і обставин події, слідчого експерименту та уточнення показань на місці). Не виключено, що така ж доля може чекати і на так звані непроцесуальні форми використання спеціальних знань;

– по-третє, законодавчо просто неможливо охопити всі елементи, що пов'язані із розслідуванням злочинів. Можливо в цьому і немає потреби. Адже важливішим є те, щоб вони не суперечили кримінально-процесуальним нормам. Ми не претендуємо на те, щоб результати застосування і процесуальних, і непроцесуальних форм мали однакове доказове значення. Реалізація непроцесуальних форм передує, створює умови для процесуального впровадження спеціальних знань у процес розслідування.

Важко погодитись із існуючою точкою зору, що використання слідчим консультації у спеціаліста і т.п. є одним із способів набуття ним (слідчим) спеціальних знань [7, 70]. У даному випадку точніше буде зазначити, що слідчий опосередковано через спеціаліста залучає спеціальні знання, а не сам набуває їх. До того ж дещо небезпечним є ствердження того, що слідчий лише набуває певні знання тоді, коли їх йому вже необхідно використовувати, тобто вчиться розслідувати злочин під час самого розслідування.

Заслугує на увагу позиція Букаєва М.М., який серед групи непроцесуальних форм виділяє таку, як несудова експертиза, зазначаючи при цьому, що вона призначається не у зв'язку з кримінальною справою [1, 14]. Викликає сумнів віднесення такої експертизи до форм використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів.

Щодо подальшого розгляду систематизації форм, то зазначимо, що деякі криміналісти пропонують не здійснювати суттєвого розмежування між слідчою та судовою непроцесуальними формами використання спеціальних знань [9, 19].

Схожим на систематизацію форм на процесуальні та непроцесуальні є виділення:

– **форм зазначених і регульованих законом;**

– **зазначеної в КПК форми, але такої, що проводиться поза слідчими діями;**

– **не вказаних і не регламентованих законом** [3, 16].

Крім вищевикладеного, існує систематизація форм використання спеціальних знань стосовно суб'єкта пізнання: **безпосередня** та **опосередкована** [8, 107-108; 12, 158; 15, 55].

Вважаємо, що також можна виділити **обов'язкові** та **факультативні** форми використання спеціальних знань. Причому зазначимо, що обов'язковість визначається як законом (наприклад обов'язкове призначення експертизи, обов'язкова участь педагога), так і слідчою ситуацією.

Підводячи підсумок, зазначимо, що формами використання спеціальних знань можна вважати дії, які проводяться при розслідуванні злочинів, і для здійснення яких необхідне використання цих знань.

Велика різноманітність таких форм потребує певної систематизації, яка може здійснюватись за такими критеріями, як регламентація у кримінально-процесуальному законодавстві, обов'язковість проведення та ін.

З'ясування форм використання спеціальних знань та їх систематизації буде вирішенням однієї із проблем криміналістичної науки та дозволить більш грамотно здійснювати розгляд питання застосування конкретної форми при розслідуванні певного виду злочинів.

Література

1. Букаев Н.М., Втюрин А.В. *Криминалистические экспертизы (специурсы): Курс лекций.* – Томск: Печатная мануфактура, 2002. – 272 с.
2. Гончаренко В.И. *Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве: (Методологические вопросы).* – К.: Вища школа, 1980. – 160 с.
3. Грамович Г.И. *Тактика использования специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений: Учебное пособие.* – Мн.: МВШ МВД СССР, 1987. – 66 с.
4. Гросс Г. *Руководство для судебных следователей как система криминалистики* Пер. с нем. с 4 доп. изд. Л. Дудкина и Б. Зиллера. – СПб., 1908. – XXVII, 1040 с.
5. Кергандберг Э. *Использование специальных познаний в советском уголовном процессе // Использование специальных знаний в советском уголовном процессе. Труды по правоведению: Ученые записки Тартуского гос. ун-та.* – Тарту: Изд-во Тартуского ун-та, 1984. – Вып. 663. – С. 48, 55.
6. *Криминалистика: Учебное пособие в схемах / Под ред. проф. А.Г. Филиппова.* – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юриспруденция, 1999. – 240 с.
7. Романюк Б.В. *Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ України.* – К., 2002. – 222 с.
8. Салтєвський М.В. *Криміналістика: Підручник для студентів юридичних вузів: У 2 ч. – Х.: Основа, Консум, 1999. – Ч. 1. – 415 с.*
9. Сегай М.Я., Ярослав Ю.Ю. *Научно-технический прогресс и процессуальные формы привлечения специальных знаний при выявлении латентных следов // Криминалистика и судебная экспертиза.* – 1981. – Вып. 23. – С. 16-21.
10. *Словник інішомовних слів / За ред. чл.-кор. АН УРСР О.С. Мельничука.* – К.: Гол. ред. УРЕ, 1977. – 776 с.
11. *Словник української мови: В 11 т. / Гол. ред. І.К. Білодід.* – К.: Наукова думка, 1979. – Т. 10: Т-Ф. – 658 с.
12. *Специализированный курс криминалистики для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе среднего специального юридического образования / Под ред. М.В. Салтєвского.* – К.: НИ и РИО, 1987. – 384 с.
13. *Справочный энциклопедический словарь.* – СПб.: Изд. К. Крайя, 1848. – Т. 11: Ф, Х. – 568 с.
14. *Украинский Советский Энциклопедический Словарь: В 3 т. / Ред. кол.: А.В. Кудринский (ответ. ред.) и др. – К.: Глав ред УСЭ, 1988. – Т. 3. – 772 с.*
15. *Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 815 с.*
16. *Энциклопедический словарь: В 3 т. / Под ред. М.М. Филиппова.* – [Б.м.], [Б.г.]. – Т. 3: Препараты-Упять. – Стб. 2689-4208.

Стаття рекомендована до друку кафедрою криміналістичних експертиз
Національної академії внутрішніх справ України
(протокол № 15 від 10.06.2003 року).

